

GAÁL GÁBOR SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁN

Szécsényi Nagy Gábor bajai lovasz és Gál Anna bakonyszentkirályi szolgálóleány fia, a mi Gaál Gáborunk, nem Jászfelsőszentgyörgyön született, és nem is 1893-ban, amiként ezt a Magyar Irodalmi Lexikon tévesen állítja (a gyermek Gábor úgy volt „kiadva” falura, mint később a kis József Attila is), hanem a józsefvárosi római kat. plébánián kiállított keresztlevelét szerint 1891. március 8-án Budapesten, Bérkocsis utca 23. szám alatt, vagyis kereken nyolc évtizeddel ezelőtt. Nehéz számunkra egy ilyen emléknapot kiemelnünk, mert Gaál Gábor mind a mai napig hatékonyan él köztünk eszmei örökségével, s különösen most, amikor a párttörténet betelt fél századát elemezzük, s benne hazai magyar irodalmunk és művelődésünk kibontakozását, nap mint nap idézzük is. A Romániai Írók Szövetsége azonban országszerte megünnepelte a virtuális nyolcvanadik születésnapot, ezért áldozunk most külön lapunk egykori főszerkesztője emlékének.

Balázs Péter:
Gaál Gábor

Bujdosóként érkezett hozzánk hazájából, ahonnan az ellenforradalom kommunébeli szerepe miatt száműzte, s kolozsvári gyökérverése — amint ezt a kortárs Ligeti József számunkra leírja — a munkások kórusában való cselekvő részvételével kezdődik. A gazdag és sokszorosan feldolgozott, bár még mindig monografikus öszszefoglalásra váró szerkesztői munkából, mely Gaál Gábor legjelentősebb hozzájárulása irodalomtörténetünkhöz, Remenyik Zsigmonddal való kapcsolatait emeljük ki E. Nagy Sándor feldolgozásában. S ma már közreadhatjuk Anavi Ádám régóta nálunk várákózó versét is, miután Marosi Péter az *Utunk* 1971-es évkönyvében megírta, hogy a Gaál Gábor cikkgyűjteményét annak idején ért méltatlan bírálatok

valóban egy átmeneti kor sajtóéletének „legvisszataszítóbb megnyilvánulásai” voltak...

Végül a költő és publicista Bodor Pál személyében szót kap a közvetlen tanítvány-nemzedék, hogy mailag értelmezze Gaál Gábor ismert „romániaiság”-tételét a hazai magyar irodalom egy sajátos vonásáról, melynek jelentősége éppen a nemzetiség és nemzet viszonyának szocialista rendeződése folytán emelkedett. A cikkíró egyben magáévá teszi és a maga művészi kísérletezésével összegezni igyekszik mindazt, amit tér és idő vállalásában — hagyományainkat folytatva, helytörténetünket ápolva, folklórunkat modern szemléletünkbe beépítve, nemzetiségi önismeretünket az egész ország reáliáihoz igazítva — a *Korunk* új folyamának immár tizennégy éve alatt éppen Gaál Gábor szellemében juttattunk érvényre.

Az élő Gaál Gábornak áldozunk tehát, aki párthű marxi—lenini úttörésével saját fejlődéstörvényünk és honi alkalmazkodásunk számára biztos alapokat teremtett.

KORUNK

Kortársi jegyzetek Gaál Gáborról

Tehát Hatvany Lajos itt van látogatóban. Hogy ez a látogatás — mondhatnám úgy is: „kirándulás” — nem volt véletlen, ezt sejtettük, de mindenestre mindenki örvend. Hoztak magukkal egy kis — nagyon áhított — „nyugati levegőt”. És mi igyekeztünk is — mellre szívni.

„Hoztak” — mondom, mert Hatvany nem egyedül jött. Vele volt a felesége, a nagyszerű Marton Erzsi, ennek apja és anyja: Dr. Marton Sándor és felesége és még valaki, akit mi eddig nem ismertünk: Gaál Gábor. A világ előtt úgy volt az egész feltüntetve, hogy „ez a Hatvany, akinek sok pénze van, unta magát Bécsben, és eljött Kolozsvárra, egy kicsit szórakozni”.

Pedig hát... dehogy. Akik tudják a látogatás igazi okát, nem beszélnek róla, és én is úgy teszek, „mintha” nem tudnék semmit.

Pedig Irén — Dienes László felesége — nekem elmondta, miről is van szó.

*Dienesné Götz Irén a biokémia tanára volt. A maga és a férje baloldali pártállása (Dienesnét a saját lakásán keresték fel és verték meg jobboldali diákok) tarthatatlanná tette helyzetüket. Nos, ekkor jött Hatvanyval Gaál Gábor Kolozsvárra. Nemsokára Dienesék Berlinbe költöztek, Gaál viszont letelepedett Kolozsvárra, és átvette a *Korunk* szerkesztését.*

Én nagyon sajnáltam Dienesék elvesztését, de úgy éreztem, Gaál Gábor mindenért kárpótolni fog.

Valóban, a „nyugati” levegő, amit magával hozott, döntően befolyásolta a mi szellemi tájékozódásunkat. Ő informált bennünket a Szovjetunióban kialakult új kulturális formákról: az agitprop-csoportok, a Kék-blúzosok, a Vörös Szócső és hasonlók működéséről; ő ismertetett meg bennünket Majakovszkijjal, és arra biztatott engem, hogy menjek Berlinbe, Párizsba, tanulni a szocialista művészet képviselőitől és követőitől.

— ...mert tudja, Ligeti — mondta —, ide hozzánk, Romániába csak nyugaton keresztül, Berlinen, Párizson és Bécsen át juthat el a keleti — szovjet — tanítás, tehát érte kell menni.

Még azt is mondta, hogy kit keressek és hol.

A kolozsvári újságíró-klub tükrös sarokasztalánál a 30-as években (balról jobbra): Ruffy Péter, dr. Neumann Jenő, Gaál Gábor, dr. Guzner Miklós, Szász Endre, Rössler-Bocskói Viktor, Szász Béla, Köves József

Hát én mentem.

Igy kerültem össze Bécsben Max Reinhardt-tal és Katz Bélával. Az előbbtől művészetet tanultam, az utóbbitól „politikát”.

Párizsban Cocteau-val és Leon Moussinackal ismerkedtem meg. De Berlinben már egy kézből kaptam művészetet és politikát: Piscator volt a mesterem.

Ezek a találkozások még csak „Blitz”-kapcsolatok voltak, de elegendők ahhoz, hogy visszatérve Kolozsvárra, egy batyuravalót hozzak magammal az új művészetekből. Elérkezett a cselekvés ideje. Felkerestem Aradi Viktort.

— Mi a véleményed, Aradi elvtárs? — kérdeztem. — Összehozunk egy művészeti társaságot.

— Minek?

— Hát, hogy bemutassuk az új művészeti formákat.

— És gondolod, hogy lesz ebből valami hasznunk?

— Én nem keresni akarok ezen.

— Én pedig nem az anyagi haszonra gondoltam.

— Vagy úgy? Egész biztos, hogy sokat nyer vele a munkásmozgalom.

— Ha ügyesen csináljátok, igen.

— Remélem, sikerül összehozni a társaságot.

— Hát akkor, rajta! Az elvtársakkal majd én beszélek. Csak jól nézd meg, kiket vonsz be a munkába.

Ezután Gaál Gáborral és Hirsch Ernővel beszéltem. Megállapodtunk, hogy a társaság „vegyes”, román—magyar összetételű kell hogy legyen, s lehetőleg a művészet valamennyi ágát (irodalom, képzőművészet, színháték, film, zene, tánc, és ami igazán új, az a „szavalókórus”) kultiválja. Minden szakosztály élére egy román és egy magyar művész kerül. A társaság célja: az új művészeti formák tanulmányozása és terjesztése. Ennek megvalósítása végett szemináriumokat, előadóesteket, hangversenyeket rendezünk.

1926 nyarát Bécsben és Salzburgban töltöttem, ahol az ünnepi játékokon Reinhardt mellett „asszisztáltam“ (nagy élmény volt!), és miután hazajöttem, még az ősszel megalakítottuk a „Studio“ román—magyar művészeti társaságot. A tél folyamán már be is mutattuk első műsorunkat.

A „Studio“ művészeti társaság első nyilvános főpróbája címmel egy kolozsvári napilapban s. l. (Salamon László) így számol be fellépésünkről: „Ünnepi estje volt szombaton este a kolozsvári Újságíró Klubnak. A Klub fennállása óta ez volt az első este, amikor a luxuriózus termek egy nagy és kivételes kultúreseménynek szolgáltak keretül, legalábbis abban az értelemben, hogy amit hallottunk, az új, megkapóan új volt és kivételes értékű szellemi energiák jelenlétét dokumentálta. Pár hónappal ezelőtt egy pár lelkes ember kezdeményezte a »Studio« megalapítását, többségi és kisebbségi díszintézkedések nélkül, egyedül a művészet internacionális érvényében való hitre támaszkodva... Bár a »Studio« egyik sarkalatos szabálya, hogy lehetőleg kizár minden személyi kultuszt, mégis meg kell említenünk, hogy létrehozásának érdemét Antal Márknak, Gaál Gábornak, Ligeti Józsefnek, Szentimrei Jenőnek és Hirsch Ernőnek kell odaítélnünk... Summa summárum: a »Studio« hatott, a »Studio« él, mint egyetlen előretolt őrsze itt az új szellemi és művészeti áramlatoknak, mint társadalmi foglalata egy hitesebb szellemnek, mely... alkotó terrénumává akarja tenni az eddig betegesen exkluzív művészetet. Hogy sikere kiterjedélyesedik-e, — ez többé nem a »Studio« alapítói áll, hanem azon a közönségen, mely megértette, hogy mit akar a »Studio«, és megtapsolta erőfeszítéseit.“

A Studio-társaság tagjai közt ott van: Antal Márk, Gaál Gábor, Caius Olariu, a román Opera titkára, Demian Tassy festőművész, Hirsch Ernő, Lakatos István (a zenei osztály vezetője), Cheresteşiu Victor, Deheleanu Margit, Szentimrei Jenő író (a szavalókórus vezetője), Sică Alexandrescu, a román Nemzeti Színház rendezője, Becski Irén és még sokan.

A munkásság lelkesül, a fásultságban tespedő polgárság izgalommal várja: mi következik? Aradi azt kérdezte (még mikor az ötlettel felkerestem): „...lesz-e ebből valami hasznunk?“ Már mint a munkásmozgalomnak. Hát van — de erről csak kevesen tudnak. Ugyanis... művészeti próbák ürügyén, az illegalításban működő kommunista párt üléseket, szemináriumi oktatást tart. Hol itt, hol ott. Sok a résztvevő? „Hát, kérem, van kis szavalókórus, és van nagy szavalókórus.“ Szóval — a népszerűségeen kívül — ez volt a „hasznunk“.

És még valami: művészi rendezvényeivel a Studio a haladásra hajlamos polgári értelmiséget is felrázta tunyaságából. Eredmény: megalakult a Kolozsvári Társadalomtudományi Társaság.

Mi mutattuk be Romániában először Majakovszkijt, Walt Whitmant, Ivan Gollt, zenében: Ernest Blochot, táncban: a zene nélküli (abszolút) táncdrámát.

Gaál Gábor bűgő baritonján, csodálatosan szaval; beszédtechnikája tökéletes, és a szavalókórus kísérete lenyűgözően szép.

Az első, bemutatkozó műsort rövid idő múlva — tavasszal — a második követte.

Bármennyire igaz, hogy az akció kezdeményezője én voltam, hogy Aradi Viktor bátorított, ugyanúgy igaz, hogy mindez nem jöhetett volna létre — amint nem is jött létre eddig — Gaál Gábor lángoló szelleme, útmutatása nélkül.

Hogy ki ez a Gaál Gábor? Milyen ember? Annyit már tudtam, hogy négy évvel idősebb, mint én, tehát: 33 éves; a kommün bukása után Berlinbe emigrált, de mivel ott nem tudott gyökeret verni, Hatvany magához vette, Bécsben „magántitkár“-nak. Persze, ez csak „cím“ volt, és arra szolgált, hogy Gaál lelkiismeretét — részben — megnyugtassa, hogy nem „eltartott“, hanem „állásban“ van Hatvanyéknál. Hogy mennyire csak „részben“ nyugtatta meg? Azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy amint alkalom adódott — a kolozsvári kirándulás —, azonnal változtatott a helyzeten. Van benne valami tiszteletet parancsoló. Fensőbbsege sugárzik, de senkivel sem érezteti. Mindenkiel kedves, udvarias. Megtudtam, hogy papnak készült; a győri bencéséknél tanult, de még a felszentelés előtt „kiugrott“. Az a gyanúm, kidobták. Utóvégre mindegy, mert nekem az volt szimpatikusabb, amit később tudtam meg. Azt hiszem, Aradi Viktor mesélte, hogy a kommün alatt — 1919. június 24-én, amikor az ellenforradalmárok megpróbálták birtokukba venni a fővárost — az Üllői úton Gaál Gábor vezette a vörös fegyvereseket a ludovikások ellen. Le is verte őket. Már nemcsak tiszteltem — büszke is voltam rá. De nemsokára meg is szerettem őt. Kiderült, hogy ez a Tanító, ez a Hadvezér álarcot hord. Egyik nap a Fötéren találkoztunk, és együtt mentünk az Újságíró Klubba ebédelni. Feltűnt nekem, hogy Gaál hallgatag. Nem mertem kérdezősködni, hogy mi történt, de nem is kellett. Ő kezdte.

— Jó... rendben van... mindent tudok.

— Mit?

— Jó, jó, mindent visszamondtak.

— Mit? Kik? — kérdeztem ijedten.

— Igazán nem hittem volna.

— Mit? Kiről?

— No, csak hagyjuk...

És ezt így folytatta végig a Monostori útig. Semmi konkrétum: miről van szó, kiről van szó — de mindezt úgy tette, hogy találva éreztem magamat. S mikor látta kétségbeesésemet, úgy kitört belőle a kacagás, hogy nem tudott tovább menni. Miután levegőhöz jutott, bevallotta, hogy csak ugratott és boldog, hogy ilyen jól sikerült.

— Tyűh, a szentségit! Hát ilyen is tudsz lenni? Na nem baj, majd visszakapod — morogtam magamban. Nem haragudtam, sőt, örvendtem, mert kiderült, hogy ebben a „szigorú tanító bácsiban“ van egy jó adag a lurkóból is. Annál jobb. Így még szimpatikusabb. Persze, később én sem maradtam adósa az ugratásban. Mély barátság fejlődött ki közöttünk, de sosem fajult el a komázásig. Rajongó szeretettel voltam eltelve iránta. Tudtam, hogy sokat tanulhatok tőle. Biztam benne, és ez jó érzés volt. És ő tanított, nemcsak engem, mindenkit — a legkülönfélébb módon: gyengéd szeretettel, szigorú jóakarattal, a legtöbbször észrevétlenül, néha elképesztő kegyetlenséggel. Hogy csak egy ilyen példát említsek. Hunyadi Sándor volt az Ellenzék című napilap színikritikusa, s egyik nap — ebéd közben — megkérdi Gaált:

— Gábor, megnézed este a premiert?

— Ma kivételesen, igen.

— Volna egy kérésem.

— Vigyek virágot a Karácsonyi Ilinek?

— Ugyan, hogy képzeled? Meg akarlak kérni valamire.

— Nos — halljuk!

— Tudod... nekem kényes „jelenésem“ van ma este, és szeretném, ha te megírnád helyettem a beszámolót az előadásról.

Gaál meglepett, de néhány másodpercnyi gondolkodás után, vállalta a megbízatást. Nem tudom, hogy más is észrevette-e, az ajkán megjelent egy bizarr mosoly. Előadás után — a Klubban — Gaál sebtiben megírta a kritikát, és a kéziratot átadta az éjjel után megjelenő Hunyadinak, aki rögtön rohant vele a szerkesztőségbe.

Volt aztán másnap haddelhadd. A kézirat olvasatlanul lekerült a nyomdába, ahol figyelmetlenül — gépies megszokottsággal — kiszedték és ki-nyomták.

A megjelent kritika megállapította, hogy a szubrett szerepében elbájolóan táncolt Miklósi Margit, viszont a gonosz vénasszony szerepében Neményi Lili élethű volt.

Egész Erdély ismerte Miklósi Margitot — mindenki kedvence volt —, és tudják róla, hogy túl van az ötvenen, és legalább 120 kiló; és Lilit is — a „nagy szemű“ tavaszi virágot — mindenki nagyon szereti.

Ugyanez történt a férfiszereplőkkel. Minden össze volt keverve, és a cikk aláírása: Hunyadi Sándor.

Az egész város kacagott.

Aztán Gaál Gábor — a világotmegváltó asztalnál — nagyon komolyan bevallotta, hogy szándékosan cselekedett így, mert ezzel akarja felhívni a figyelmet arra, hogy az újságírás közügy, és annak művelői — az újságírók — felelősséggel tartoznak a közösség előtt.

Ez után a kijelentés után — az Újságíró Klubban — már nem nevetett senki.

— Így is — tanított.

Ligeti József

Remenyik Zsigmond és a Korunk

A szerkesztő és a példát adó gondolkodó legszebb vonásai egyesültek Gaál Gáborban, s ezért a régi *Korunk* másfél évtizedes története elválaszthatatlan az ő nevével. Hatásáról általában sokat írtak már méltatói, de arra hiába kerestünk példát, hogy valaki a folyóirat és a szerkesztő eszmét formáló, nevelő hatását egyetlen írói életműben, annak belső fejlődésében vizsgálta volna. Ezért vállalkozunk most arra, hogy a magyar irodalom egyik legsajátosabb jelenségében, a XX. századi szellemi útkeresés egyik legizgalmasabb képződményében, Remenyik Zsigmond életművében keressük az említett hatásokat. Ilymódon kívánunk néhány — véleményünk szerint — figyelemre méltó szemponttal hozzájárulni a *Korunk* történetének értékeléséhez is. Kísérletünk az íróról kialakítandó képbe illeszkedik, annak szerves tartozéka.

Remenyik Zsigmond a húszas évek végén kapcsolódott be a folyóirat munkatársainak körébe, és az utolsó évfolyamig kitarzott mellette. Az 1923-as májusi számban olvashatjuk első írását (*A jó pásztor* című elbeszélését), de neve már 1927-ben szerepelt a *Korunk* oldalain: a májusi szám hirdette az általa és a Tamás Aladár által szerkesztett *Új Földet*, „a fiatal magyar művész generáció lapját“, októberben pedig a Szemle-rovatban Gaál Gábor figyelte fel 7-ik hónap című regényére. Ettől

kezdve a gyakori Remenyik-írások, tanulmányok, esszék, bírálatok és szépprózai művek, valamint írónk Gaál Gáborral folytatott levelezése arról győznek meg bennünket, hogy ez a kapcsolat szoros volt, termékeny és gyümölcsöző — a *Korunk*-nak és Remenyik Zsigmondnak egyaránt. Ennek a folyamatos és eszméltető kapcsolatnak eredményei természetesen csak az egész remenyiki életmű összefüggéseiben érthetők meg, ezért, ha vázlatosan is, foglalkoznunk kell azzal a fejlődési úttal, amelyen Remenyik Zsigmond a marxista *Korunk*hoz érkezett.

A tízes évek végén eszmélő író telve volt lázadó elégedetlenséggel és útkereső cselekvési vágygal. A kisvárosi papi gimnázium diákja Adyért, Babitsért rajongott, Ibsen drámáinak bátorságát és Anatole France szatíráját csodálta. Szomorfy Dezső túlfűtött stílusa, Bródy Sándor törekvései és Móricz Zsigmond dosztojevszkiji mértékkel dicsért *Fáklya* című regénye ugyanúgy vonzották, mint Hauptmann Henschel fuvarosa, Strindberg bizarr világa és Dosztojevszkij hőseinek nyomasztó lelkiállapota. A világirodalom nagyjaira figyelt, Jókai ellenében Balzacot, Tolsztojt, Gorkijt dicsérte, és Flaubert *Bovarynéj*át eszméltető bibliaként tisztelte.

Az irodalmi élményeket filozófiai olvasmányok egészítették ki: Darwin fejlődélmélete, Freud „álomlélete“, Hegel dialektikája, Spinoza szabadgondolkodása és a francia felvilágosodás filozófusainak tanítása ugyanúgy visszhangra találtak benne, mint Lassalle tanai vagy Marx és Engels művei.

A rendkívül heterogén szellemi tájékozódás mélyén — amit az irodalmi példák nyomán született szépírói próbálkozások kísértek — a tízes évek polgári erkölcsé ellen lázadó türelmetlenség húzódott meg. Az ogni diákevek és a nagyváradi jogakadémiaán eltöltött nyolc hónap nem tudták feloldani ezt a türelmetlenséget, s csak természetes, hogy a 17—18 éves fiatalember a futurizmus felszabadító hatását üdvözölte, és Kassák aktivizmusának robbanó teremteni-akarását látta egyedül járható útnak a művészet számára.

Remenyik Zsigmond avantgardizmusát Kassák pesti körével való találkozása is ösztönözte (Barta Sándor, Bortnyik Sándor, Déry Tibor, Németh Andor, Újvári Erzi, Uitz Béla). Ekkori regényei (például *Az elbukottak*, *Grassovich emléke*), drámai kísérletei (így *A vér*, *Gyilkosok*, *Komédia*) és expresszionista szabadversei (mint a *Forradalom*, *A forradalom harcosainak*, *Halottsiratók*, *Az idvezültek*) egyaránt emlékeztetnek Dosztojevszkij sérült lelkű szenvedőire és az aktivizmus elvont pátozsú, új embereszményt kereső nagy indulatára. Az író dél-amerikai vándorútja után 1927-ben megjelent, de már Nagyváradon jórészt elkészült *7-ik hónap* című regény hőse és feszültséggel telt atmoszférája hordozzák leginkább e kettősséget. Az íróval azonosult regényhős, Mihalkovich Frigyes nagyváradi diák és az elvetélt messianizmus kelepccéjében lelkileg is lezüllő Szűcs Mihály orvos összekapcsolódó életében egyszerre látjuk a raszkolnyikovi lelki bűnhődést, a megváltás vágyának háborgását a proletárdiktatúra szociális valóságának elvont értelmezésével.

A *7-ik hónap* hősenek életében már feldereng az író perspektívája: meg kell ismerni a világot, a művészet XX. századi küldetése sem lehet más, mint az, hogy a világirodalom nagyjaihoz hasonlóan a művészetben kell újratemteni az ember modern, most már zaklatott és nyugtalan érzéseit. Az élet megismerésének türelmetlen vágya, a nyomasztó körülmények, az értetlen környezet és nem utolsósorban a tapasztalás izgalmas kalandja készítette Remenyiket hatéves dél-amerikai vándorútra, az óceánjárók hajófüttői, hegyi pásztorok, fakitermelők, kőbányászok, csempészek, dokkmunkások, sarki prémvadászok és éhező munkanélküliek közé. (Megírta élményeit a *Vész és kaland*, a *Vándorlások könyve*, az *Öserdő* című regényeiben és novelláiban.) Ennek a hat évnek (1920—1926) döntő hatása volt írónkra: nagyobb

távlatokban ismerte meg az emberi életet, a sodró, törtető életmechanizmus erőteljesebben kényszerítette a személyiség helyének tudatos keresésére.

A háború és a forradalmak utáni Európa megbolydult és régi törvényeit vesztett élete ugyanúgy felülemelte Remenyiket saját életén, mint a dél-amerikai hányódások és nélkülözések. Arra kényszerült, hogy történelmi és társadalmi távlatokban mérje fel az ember helyzetét, hogy a személyes élmény, a tapasztalás ismeresse fel vele a változás előtt álló emberiség dilemmáját: az apokaliptikus helyzetben (a spengleri hatásra is kialakult európai „közhangulatban“) képes lesz-e ezt a változást gazdasági és etikai értelemben éretten, történelmi gyarulásaitól megszabadulva átélni és egy új világot teremteni, vagy pedig bűneivel ássa meg saját sírját? Ez a kérdésfeltevés válik a remenyiki életmű alapjává, amelyben egymást váltja az anarchikus lázadás, a keserű kritika és a kiábrándulás. Ugyanakkor azt is sugározza ez az alapállás, hogy az embert még a legmélyebb ponton sem menti fel semmi a felelősség alól, hogy minden erejével dolgozzon a világ átalakításán, a jog, a szabadság és az egyenlőség eszméjén alapuló világ megteremtésén.

A húszas években azonban mindez még nem tisztult le az íróban. Kassák Lajos Bécsben megjelenő *Ma* című aktivista lapjában olvasható versei, a Chilében és Peruban kiadott expresszionista-szürrealista eposzai (amelyekről 1933-ban ő is azt írta, hogy „ma már letagadásra megérették“), vagy 1927-ben az *Új Földben* közzétett elbeszélései és versei egyaránt azok közé a kísérletek közé tartoznak, amelyekkel az avantgarde útjait járó író a benne felgyülemlett elégedetlenséget és lázongást fogalmazta meg. Ott él ezekben a művekben a rombolás szándéka, a megvetett társadalom elítélése, de a messiás-hit is, hogy az „idvezültek“, a kiválasztottak megválthatják az ígérkező és elvetélésre is kész forradalmi változást. Éppen e kettősségből nő majd ki az író etikai alapállása. a rossznak tartott világ elítélése a racionalizmus gyilkos logikájával, és az emberhez méltó magatartás, amely soha nem mondott le az elnyomottak, az üldözöttek, a kisemmizettek ügyének szolgálatairól, egyszóval a világ megváltoztathatóságának reményéről és hitéről.

Remenyik Zsigmond a *Korunkhoz* is egy hatalmas vízióval köszöntött be. *A jó pásztor* kolompoló ismeretlenje, aki mint egy eleven lelkiismeret kóborol a holdvilág alatt megnőtt éjszakában, elragadja az író szeretőjét, és ő, aki teremteni és dolgozni termett, romlott lélekkel tengereken és földeken bolyong a jó pásztor után, akinek nyájában a megtisztulás ígérkezik. Ehhez hasonló elbeszélés *A hű szerető!* is (1929. március), de már az 1931-es július-augusztusi kettős számban részletet közölt a *Blőse úrék mindenkinék tartoznak* című satirikus színpadi játékából majd 1932 áprilisában a készülő *Költő és a valóság* című regényéből, s ez már figyelmeztet bennünket arra, hogy a húszas évek végén az expresszionista víziókkal párhuzamosan születtek a társadalmi rendet támadó satírák is.

A *Korunk* 1929-től szinte kínálta Remenyiknek, hogy tétova lázadásának és eszményt kereső tájékozódásának iránytűt találjon a lap cikkeiben és tanulmányai-ban. Gaál Gáborhoz írott levelei tanúsítják, hogy a folyóirat minden számát megszerezte, tehát olvashatott a Fábry Zoltán meghirdette „valóságirodalom“ eszményéről, a kapitalista termelés kríziséről és a szovjet tervgazdálkodásról, a marxista kritika gyermekbetegségeiről, a korabeli orosz filozófiáról, figyelemmel kísérhette József Attila és Jeszenszky Erik vitáját a marxizmus elméletéről, vagy értesülhetett az új regényírói kísérletekről, Dos Passosról és a „Tatsachenroman“ esztétikájáról. Érthető tehát, hogy ő is a legfontosabbat igyekezett tisztázni: az író feladatát, a művész és a művészet helyét a társadalomban.

A *Korunk* 1932. decemberi számában jelent meg *Művészet és művészet* című érdekes tanulmánya, amelyben először vetette fel nagy tudatossággal az osztály-

harc gondolatát. Elképzelése szerint a feltörekvő proletariátus három síkon (gazdasági, politikai és kulturális) vívja osztályharcát a burzsoázia ellen, amely ugyan ezen három síkon szervezi meg ellenállását. Mindennek az alapja a tőke és hozadéka (profit), amely az államhatalom révén monopóliummá válva uralkodik, s „cenzori szerepet tölt be az érdekek megvédésekor, nemcsak gazdasági és ipari, de kulturális érdekelttség szempontjából is“. Azaz a burzsoá gazdaság és államhatalom kitermeli a maga érdekeinek megfelelő kultúrát (művészetet), ezzel szemben áll a proletár (forradalmi) művészet, amely „összetételénél és az osztályharccal való szoros kapcsolatainál fogva semmi körülmények között sem süllyedhet saját nivója alá“. Két művészet van tehát a burzsoá társadalomban, és ennek megfelelően a profit érdekeinek „termelő“ művészek, valamint a forradalmi művészek, akiknek művésze „mai etappjában ugyanúgy hivatott destruktív, mint konstruktív szolgálatokra (Szatíra és programirodalom)“. A maga „bomlasztó irodalmát“ forradalmi művészetnek tartotta, így feladata sem lehetett más, mint bomlasztó szatíra írása és építő programot adó művészet megteremtése, az élet valóságával szembenező, tudatformáló irodalom művelése.

Remenyik Zsigmond számára — ezek szerint — adott volt az írói program. Éppen a *Korunk* ilyen jellegű vitacikkei készítették az osztályharc elméletének alaposabb tanulmányozására, amiből saját korára is egyértelmű következtetéseket vonhatott le (*Jövendőmondás és meteorológia. Korunk*, 1933. július-augusztus). Az adott valóság tanulmányozására kapott ösztönzést, és arra, hogy tudatosan körülhatárolja a megtalált programot: „...Egyet lehet csak írni... Bemutatni a valóságot a szatíra tükrében, még helyesebben: bemutatni a valóságot mellébeszélés, kóklerkedés és tényhamisítások nélkül összefüggéseiben, száraz és szomorú részleteiben, ami nem is eredményezhet mást, mint szatírárt. És hogy ez mit eredményez, azt láthatod most magad is. Azt eredményezi, amit nálam is eredményezett. Költői hangon szárnyaló vádiratot.“ (*A valóság a szatíra tükrében. Korunk*, 1933. április.)

A társadalmi szatírárt az a felismerés hívta életre, hogy az adott világ „feje tetejére állított“, visszasságok jellemzik, anarchiája csak anarchiával viselhető el. Az abszurd helyzetek és képtelenségek, a torz fintorok és szertelen indulatok, a kételkedés és támadó gúny az emberség, a szabadságra való természetes jog és egyenlőség nevében tűzték tollhegyre az egész világot, kultúrában, politikában és az élet minden területén. A már Dél-Amerikában elkezdett *Bolhacirkusz* (1927), a *Mese habbal* (1933), a *Költő és a valóság* (1933), az *Olivér és az emberi világ* (1936) vagy a komédiák, a *Blőse úrök mindenkinek tartoznak* (1934), és a *Saroküzlet* (1936) mind-megannyi vádirat, és ha mindez még nem elegendő dokumentum a valóság ellen, az író a társadalmi „nagytakarítás“ szükségességét harcoss lendülettel megírt esszéikben is igazolta: *Nagytakarítás vagy a szellem kötéltánc*a (1936), *Téli gondok* (1937).

Gaál Gábor messzemenően támogatta lapjában Remenyik Zsigmond valóságfelfedező szellemi pokoljárását. Részleteket és „műhelyforgácsokat“ (például a „Bagatellek“- és az „Ócska gramofonlemezek“-sorozat) közölt az említett művekből, Remenyik minden megjelent könyvéről recenziót vagy tanulmányt íratott. Gyakori levélváltásuk baráti kapcsolatukra mutat, de ez nem gátolta meg Gaál Gábort, hogy őszintén szóljon az író stílusáról és alakjairól, Remenyik Zsigmond pedig őszintén mondott véleményt a szerkesztő munkájáról. Személyes ügyének tekintette a *Korunk* küzdelmét, s ha voltak is szelíd vitái a szerkesztővel (például a *Szép Szó*, valamint a Márciusi Front és a *Válasz* körének megítélésében), elvi kapcsolatuk és barátságuk töretlen maradt. Erre mutat Remenyik Zsigmond levélbeli vallomása: 1939. február 21-én — az Egyesült Államokba történt elutazása előtt néhány nappal — azt írta Gaál Gábornak, hogy „most búcsúzom is kedves barátom, abban a

reményben, hogy továbbra is megtart szeretetében és barátságában, amelynek eddigi jeleit mindég szívembe vésvé őriztem...” (A levél eredetije Gaál Gáborné tulajdonában.) Gaál Gábor is tudta azt, amit Remenyik vallott valóságfelfedező szatírairól: „...Kínomban már gúnyolódni vagyok kénytelen sorsokon, változatokon, állapotokon, berendezkedéseken, hisz legfelületesebb gúnyolódásomban eddig is több volt a kétségbeesés, mint a játékos hajlandóság... (Az író — mesterségéről. *Korunk*, 1937. szeptember). A közös cél, a változtatni akarás szándéka kapcsolt itt össze szerkesztőt és hűséges munkatársat.

A lap egyes évfolyamai arról is valianak, hogy Remenyik Zsigmond írói fejlődése mindezek mellett a helyi viszonyok alakulásához is kapcsolható. Az egyén és közösség jövője iránti felelősség a felfedezett emberi valóság szolgálatát írta elő számára. A figyelmes olvasó a *Korunk* (és néhány magyarországi lap) hasábjain felfedezheti, hogy írónk milyen felelősséggel kísérte figyelemmel a magyar valóságot feltáró törekvéseket. Bálint György első kötetét (*Az idő rabságában*) nagy dicsérrel köszöntötte (1935. november), Nagy Lajos *Budapest Nagykávéházát* „igazi nyugtalanító regénynek” tartotta (1936. június), Hevesi Andrást (a *Párisi eső* című regényét) azért marasztalta el Marxra hivatkozva, aki a valóság megírását tartotta az író feladatának, mert „eszmék helyett mímelő belletriszta művet” írt, és így elterelte a figyelmet a lényegről. Mintha csak példát akart volna nyújtani, a lap ugyanezen számában Szabó Zoltánt dicsérte *A tardi helyzetért*, amelyben az író éppen a magyar valóság „döbbenetes” megírásával tudott igazi „nagy könyvet” kiadni (1936. július-augusztus). Ilyen összefüggéseket keresve írt Goda Gábor novelláiról (1937. január) és József Attila *Nagyon fáj* című kötetéről (1937. február).

A valóság kendőzetlen bemutatását tartotta az irodalmi mű legfontosabb feladatának, az igazság felelősségteljes szolgálatát az író kötelességének. S bár hitte azt, hogy a forradalmi irodalom a bírálát (a szatíra) mellett „konstruktív szolgálatokra” is törekszik, programot is ad, lehetetlennek tartotta, hogy a jó író „rossz pártírók csapatába lépjen”, és művészileg értéktelen írásokban műveljen „agitációs irodalmat” (*A józan ész kritikája. Korunk*, 1935. március). A valóság hitele és a művészi érték (a kettő szinte egyet jelentett számára) fontosabb volt neki annál, hogy az író kétes értékű érdekcsoportok szolgálatába szegődjék. Ezért figyelt fel az Új Szellemi Front tévedéseire, mondván, hogy ő a behódolás helyett a szabadság és a jog nevében akar független irodalmat (*Öncsonkított irodalom. Korunk*, 1936. február).

A felfedezett valóság nyomasztó súllyal nehezedett az íróra. Az elvaduló emberiség bűneit vállalta magára úgy, hogy a magyar valóságba gyökerezetté mondanivalóját. Már Méliusz József felfigyelt arra a *Korunkban* írott kritikájában, hogy Remenyik Zsigmond *Téli gondok* című kötetében előtérbe került a *nép és a haza*, s ez lényegében új vonás munkásságában (*Korunk*, 1937. december). És valóban: a *Büntudat* és a *Sarjadó fű* a lelkiismeret könyvei, a felfedezett honi valóság mélységéből nőttek ki. Az avantgarde nyugtalansága, valamint a szatíra keserűsége igazodott ezekben fegyelmezett rendbe. A nép, a nemzet és az emberiség egységében tudta már nézni a világot, és ha a gonoszságot az ember egyik súlyos bűnének tartotta is, ellene a felvilágosodás racionalizmusával hitt egy emberibb társadalomban. Abban hitt, hogy a gonoszságot és a butaságot egyszer legyőzi a józan belátás és értelem: „Hívó ember vagyok, talán nagyobb mértékben és komolyabban is, mint ahogy az illő és tanácsos ebben a világban. Hiszek a népek testvériségében, az értelem diadalában, az emberi természet alapvető alkalmasságában a derék és jó dolgokra, hiszek egy európai közösségben, Európa, hazánk és a világ tudatlan-

jainak felébredésében, okosainak megszelídülésében és valóban érdemeseknek diadalában. Azt hiszem, ismerem is az életet, és azt hiszem, ha diagnózisomban talán, de egy elkövetkezendő világ reményében nem tévedek. Természetesen szeretném látni ezt a világot" (*Magyar író vallomása amerikai magyarok előtt. Korunk*, 1939. május).

A szatíraíró Remenyiket a lelkiismeret és a legmélyebb kétségbeesésen is átcsapó humanista hit kényszerítették a gondolatok mélységébe, ahol legelőször népének és nemzetének tragikus sorsát ismerte fel. Szuverén írói világa és „szellemi függetlensége“ tették lehetővé, hogy felelősséggel szóljon, hogy osztályának, a dzsentrinek „büntudatát“ magára vállalva egy másfajta etikát fogalmazzon meg. A személyes vallomás perzselő közvetlensége csap ki ekkori műveiből (*Sarjadó fű, Büntudat, Vész és kaland*). Ebben az egész életre kiható számvetésben fontos szerepe volt a *Korunk* eszméltető hatásának és Gaál Gábor publikációs teret adó és segítő barátságának. Ez a kapcsolat csak a folyóirat megszűnésével szakadt meg a háborúba züllött Európa apokaliptikus fergetegében.

Nem tartozik már mostani dolgozatunkhoz, csak éppen utalunk arra, hogy a háború új tartalmakkal gazdagította Remenyik Zsigmond írói életművét. Munkássága az emberiség új konfliktusait, a személyiség és az emberi közösség örökérvényű összefüggéseit foglalta magába (*Élők és holtak, Ősök és utódok, Északi szél, A keselyű*), magasabb szinten összegezte a népi-nemzeti sorsproblémát (*Atyai ház, Por és hamu*), és elmélyítette a kínzó önvallatás személyes hangját (*Az idegen*). Majd ezekben a művekben nő meg igazán az életmű, amelyeknek vázlatos bemutatása is külön tanulmányt igényelne. Ezen a helyen azonban inkább Remenyik Zsigmond és a *Korunk* kapcsolatának egy másik sajátosságával foglalkozunk még részletesebben.

Gaál Gábor méltányolta írónk ragaszkodását: a harmincas években alig jelent meg egy-egy *Korunk*-szám Remenyik-írás nélkül. Ha ez elmaradt, vagy egy tanulmányban, vagy egy recenzióban találkozunk nevével. Ebben maga a szerkesztő adott példát: már 1927-ben találó bírálatot írt a *7-ik hónap* lírává formált széthulló epikai szándékáról, 1934-ben pedig a *Mese habbal* dadaista-szürrealista abszurdítására figyelt fel, és a tartalmi-formai elemek forrongására figyelmeztetett. Leveleiből tudjuk, milyen aprólékosan boncolgatta Remenyik Zsigmond mesterségbeli hibáit, de ilyent is leírt: „Eolvastam a Büntudatot. Kitűnő. Külön gratulálok a fordulathoz, amit az írásból kiérzek...” (Gaál Gábor levele, 1936. május 5). Máskor hasonló elismerő sorokat olvashatunk levelében: „Kedves Barátom! Köszönöm a befejező részt. Szép. En ugyan rövidebb, poenszerű csattanóra gondoltam. De ez viszont szép s én a zászlóm meglobogtatom mindig a szép előtt...” (Gaál Gábor levele, 1937. március 24. Lásd: Czine Mihály: *Gaál Gábor levelei Remenyik Zsigmondhoz. Kritika*, 1963. 2). 1937-ben a *Büntudat* művészi teljesítményét Illyés Gyula (*Puszták népe*), Féja Géza (*Viharsarok*) és Veres Péter (*Az Alföld parasztsága*) művei mellé emelte (*A mai magyar szociográfia és az irodalom. Korunk*, 1937. május). A *Büntudat* személyes vallomássá emelt szociográfiájának fontosságát hangsúlyozta azzal is, hogy ugyancsak az 1937. májusi számban saját terjedelmes tanulmánya mellett Kemény Gábor elismerő kritikáját is leköszölte a Szemle-rovatban.

A *Korunk* olvasói és munkatársai nagy figyelemmel kísérték Remenyik Zsigmond írásait. Emlékezetes, nagyindulatú József Attila-nekrológjának (*Költő és a valóság. Korunk*, 1938. január) visszhangjáról Gaál Gábor is beszámolt levelében (1938. január 13), de elismerő kritikákban a „hivatásosak“ részéről sem volt hiány. Az 1932-es júniusi számban Mándy Teréz írt Remenyik drámáiról, de olvashatunk

a *Bolhacirkusz*ról is (Nemes Lajos: *Remenyik Zsigmond és a Bolhacirkusz. Korunk*, 1933. július-augusztus, 1935 novemberében pedig (j. f.) jelzettel találunk kritikát a folyóiratban *A költő és a valóság* című satirikus regényről. Veres Péter őt is tanúknak hívta Illyés Gyula, Féja Géza és Darvas József mellett annak bizonyítására, hogy a felelősségteljes írói magatartás igazi értelme a közösségi tudat formálásának szándéka (*Korunk*, 1937. június), később pedig a „kivándorolt Remenyik“ magyarországi mellőzését panaszolta el (*A mai magyar népi írókról. Korunk*, 1940. június).

Az írói életmű értékelése szempontjából tartalmas megfigyeléseket olvashatunk Méliusz József már említett kritikájában, és ugyancsak fontos Kemény Gábor tanulmánya a satíráiról Remenyikről (1938. február), Pap Gábor kritikái a *Sarjadó fűről*, valamint a *Vész és kalandról* (1938. június és 1939. május).

A *Korunk* történetének legértelmesebb évtizedében kísértük végig Remenyik Zsigmond írói fejlődését. Mindez persze nem ad teljes képet sem a folyóiratról, sem az írói pálya minden emberi és művészi állomásáról. Nem is ez volt a szándékunk. Azt igyekeztünk kimutatni, hogy Remenyik Zsigmond *eszmei* útkeresése során a tiszta írói szándék becsületességével talált otthonra Gaál Gábornál, és hogy a folyóirat eszmei-esztétikai programja döntően befolyásolta műveinek fogantatását. A „valóságirodalom“ Fábry Zoltán meghirdette felfedező eszménye, amit a szerkesztő Gaál Gábor is vállalt, megvetette az egész remenyiki életmű morális alapját, felszabadította az író alkotó tehetségét.

Két fontos következtetést azonban így is levonhatunk: egyrészt azt, hogy igaza volt Gaál Gábornak, amikor a *Korunk* programját így foglalta össze 1940-ben: „Mindenen téren a döntésre készülő idő jegyeit, a nagy világtörténelmi munka nyomait, az idő legújdonabb tusáira nyitó jelentéseket, értelmeket kerestük... mindig a világtörténelmi célzataiban eleven időt állítottuk meg, hogy a célzatok kiemelésén, felmutatásán, tisztázásán át értsük és megértsük a világtörténelem munkáját...“ (*A Korunk éveinek margójára. Ezerkilencszáznegyven. Válogatott Írások I. Bukarest, 1964. 696*). A remenyiki írói munka bekapcsolása a *Korunk* programjának megvalósításába, és az az eszmei hatás, amit ez a program az írói életmű alakulásában elért, Gaál Gábort igazolják. Éppen ebből fakad másik következtetésünk: Remenyik Zsigmond életművének rendszerező felmérésekor, eszmei-esztétikai koncepciójának értékelésekor számolnunk kell Gaál Gábor és a *Korunk* mélyreható, tudatformáló hatásával is.

E. Nagy Sándor

Kazinczy Gábor:
Három zenész
(tempera)

